

Teresa Olearczyk

PODSTAWOWE WARTOŚCI ŻYCIA SPOŁECZNEGO W MYŚLI ŚW. JANA PAWŁA II

IMPLIKACJE PEDAGOGICZNE

Wymagajcie od siebie,
choćby inni od was nie wymagali.
Jan Paweł II

Wstęp

Temat wartości i wychowania był i wciąż jest bardzo często poruszany zarówno przez filozofów, autorytety moralne, humanistów, psychologów, ale także przez pedagogów, wychowawców, nauczycieli i wszystkich tych, którzy na co dzień wcielają ideę w życie i którzy widzą, jakie są realne skutki przyjęcia lub odrzucenia wartości.

Współczesność stawia nowe wyzwania, z którymi należy się mierzyć i na poziomie idei, i w sferze życia codziennego. Pierwsze dwie dekady XXI wieku cechowały się postępującymi globalizacją, konsumpcjonizmem, rewolucją internetową, a co za tym idzie – wzrostem znaczenia nowych mediów i spadkiem roli mediów tradycyjnych, takich jak radio, prasa i telewizja, które miały decydujący wpływ na społeczeństwo w drugiej połowie XX wieku. Internet jest medium bardzo specyficznym, z jednej strony bardzo demokratycznym (każdy może tu publikować), a jednocześnie zawierającym niezliczoną ilość informacji, co powoduje że dochodzi do natłoku informacyjnego, a w zasadzie chaosu informacyjnego. Coraz częściej też trudno jest ocenić, które wiadomości są prawdziwe, a które nie.

Wkraczając już w trzecią dekadę XXI wieku, trzeba mieć na uwadze takie zjawiska jak *fake newsy* czy postprawda. Wyraźnie mówi się o tym, że prawda w świecie wirtualnym nie ma znaczenia. Istotne jest to, która wersja wydarzeń, czyje poglądy

i czyja narracja staną się bardziej atrakcyjne. Ta atrakcyjność stanowi – niestety – o tym, co jest uważane za prawdę.

W obliczu tak gwałtownych, często – nie bójmy się tego powiedzieć – destrukcyjnych przemian, konieczny wydaje się powrót do świata uporządkowanych pojęć, w którym takie kwestie jak wartości i wychowanie na wartościach odgrywają podstawową rolę.

Wartości – zarys idei

Wartości pomagają podejmować właściwe decyzje. W dziejach cywilizacji były one różnie definiowane. Każda dyscyplina nauk humanistycznych w różny sposób opisuje, czym są wartości. Na przykład w psychologii wartości bywają utożsamiane z postawą człowieka, która wyraża się w dążeniu do zaspokojenia potrzeb. Z kolei w socjologii to standardy i normy zachowań ludzkich są określane mianem wartości¹.

Spśród bogatej tradycji warto w tym miejscu przytoczyć koncepcję wartości niemieckiego fenomenologa Maxa Schelera. Według Schelera wartości są powszechne i niezienne, stanowią odrębną autonomiczną stronę rzeczywistego świata wyczuwaną aktem swoistej emocji, której podstawowym wyrazem jest miłość. Scheler uważał, że wartości są cenne i w tym tkwi ich obiektywność².

Z kolei Dietrich von Hildebrand uważał wartości moralne za najważniejsze wśród wartości naturalnych. Wartości te stanowią węzłowy problem świata, a ich brak jest największym złem. Nawet mądrość i zdrowie względem dobra i poszanowania są w jego hierarchii umiejscowione niżej. Wartości moralne związane są człowiekiem. Człowiek jest nośnikiem wartości moralnych, dlatego też tak ważne jest wychowanie człowieka³.

W nauce polskiej filozofem szczególnie analizującym pojęcie wartości był Roman Ingarden, który był zwolennikiem pluralizmu aksjologicznego, czyli uważał, że jest wiele rodzajów wartości i bardzo trudnym zadaniem jest ich zestawianie i klasyfikowanie względem siebie. Mimo tego problemu badawczego Ingarden zaproponował pewną klasyfikację wartości, zaznaczając, że stanowi to w zasadzie początek pracy nad uporządkowaniem nauki o wartościach. I tak polski filozof dzieli wartości na: witalne (powiązane z wartościami utylitarnymi, ekonomicznymi i przyjemnościowymi), kulturowe (w tym poznawcze, estetyczne, socjalne lub

¹ Zob. M. Misztal, *Problematyka wartości w socjologii*, Warszawa 1980, s. 20–32; C. Matusewicz, *Psychologia wartości*, Warszawa 1975, s. 80.

² M. Scheler, *Pisma z antropologii filozoficznej i teorii wiedzy*, Warszawa 1987.

³ D. von Hildebrand, J. A. Kłoczowski, J. Paściak, J. Tischner, *Wobec wartości*, Poznań 1984, s. 17–30.

obyczajowe) oraz moralne, które stanowią wyjątkową grupę niesprowadzalną do wcześniej wymienionych⁴.

Warto tu również wspomnieć Władysława Stróżewskiego, który za trzy wartości fundamentalne uważał dobro, prawdę i piękno, odwołując się przy tym do klasycznej myśli Platona⁵. W tym miejscu można również przywołać Karola Wojtyłę – papieża Jana Pawła II, którego myśli poświęcony jest ten artykuł, a który również stworzył rozbudowaną teorię wartości. Według niego wartości istnieją w trzech przestrzeniach, w przestrzeni transcendentalnej (relacja do prawdy i dobra), immanentnej (relacja do wartości personalistycznej) i transcendentnej (relacja do przyczyny wzorczej)⁶.

Wychowanie na podstawie wartości

Termin „wychowanie” można odnaleźć w wielu słownikach, encyklopediach, teoriach. Podobnie jak w przypadku pojęcia wartości warto przytoczyć subiektywnie wybrane definicje pokazujące, jak „wychowanie” bywa postrzegane przez różnych humanistów.

I tak według jezuitę Zbigniewa Marka:

wychowanie jest (...) procesem umożliwiającym człowiekowi nie tylko stopniowe poznawanie otaczającego świata, ale także nabywanie umiejętności znajdowania w nim własnego miejsca oraz odkrywanie sensu angażowania się w jego przetwarzanie, w czynienie go bardziej przyjaznym nie tylko wobec siebie, ale też wobec całego otoczenia.

Z kolei według znamienitego psychologa społecznego Floriana Znanieckiego:

wychowanie jest to działalność społeczna, której przedmiotem jest osobnik będący kandydatem na członka grupy społecznej i której zadaniem, warunkującym faktyczne jej zamiary i metody, jest przygotowanie tego osobnika do stanowiska pełnego członka⁷

⁴ R. Ingarden, *Uwagi o względności wartości*, [w:] *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966; R. Ingarden, *Czego nie wiemy o wartościach*, [w:] *Przeżycie...*, dz. cyt. Zob. także: M. Gołaszewska, *Romana Ingardena filozofia moralności*, „Etyka” (1971) nr 9, s. 113–144.

⁵ Zob. H. Molesztak, *Wartości moralne podstawą stawania się Człowiekiem*, [w:] *Człowiek i Człowieczeństwo: strategia bycia i stawania się Człowiekiem*, t. 1, red. H. Romanowska-Łakomy, H. Kędzierska, Olsztyn 2002, s. 74–81.

⁶ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 72.

⁷ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. 1, *Wychowujące społeczeństwo*, Warszawa 2001, s. 21. Zob. także: M. Choczyński, *Wychowanie jako proces społeczny w teorii Floriana Znanieckiego*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne” (2011) nr 6, s. 95–106.

Kwestia wychowania zajmuje ważne miejsce w nauczaniu Jana Pawła II (Karola Wojtyły). Wielokrotnie podkreślał on, jak ważne jest formowanie się człowieka zarówno w kontekście doczesnym, jak i eschatologicznym. Jednym z piękniejszych zdań Jana Pawła II o wychowaniu jest to wygłoszone w homilii 15 maja 1982 roku do rodzin w Portugalii:

Człowiek, będąc człowiekiem od pierwszej chwili swego poczęcia w łonie matki, stopniowo uczy się być człowiekiem – i ta podstawowa wiedza utożsamia się właśnie z wychowaniem⁸.

Jan Paweł II bardzo podkreślał w poniższych zdaniach, w których pobrzmiewa myśl Ericha Fromma, że w procesie stawania się człowieka kluczowe jest właśnie bycie, a nie posiadanie:

Ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem, ażeby bardziej „był” a nie tylko więcej „miał” aby (...) przez wszystko co „ma”, co „posiada”, umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy, ażeby również umiał bardziej „być” nie tylko „z drugimi”, ale i „dla drugich”⁹.

Papieskie nauczanie odnośnie do wychowania cechuje się uniwersalnością. Propagowane idee są aktualne w każdym miejscu na świecie, w każdej kulturze, są prawdziwe teraz i takie będą w przyszłości.

Chcąc wychować kogoś lub samemu kształtować siebie, konieczne jest, aby posiadać cele, wzorce oraz wizję, do której się dąży. Według myśli Jana Pawła II kluczowymi celami są formowanie myślenia etycznego, wierność Bogu, wierność sumieniu, wierność zasadom, lojalność wobec bliźnich. Bardzo ważne, żeby tym celom towarzyszyły między innymi takie cnoty i wartości jak wiara, nadzieja, miłość, dobro, prawda, mądrość, wolność, świętość, szczęście, nawrócenie czy odpowiedzialność.

Człowiek w procesie wychowania musi też mierzyć się z takimi trudami, które leżą u podstaw dramatu ludzkiego, jak wina i grzech, wolna wola, odpowiedzialność za życie swoje i innych oraz doświadczenie przemijalności i śmierci. Kluczowe w kontekście wychowania jest odpowiedzenie sobie, w duchu chrześcijańskim, na pytanie, kim się jest i kim się być powinno, do czego jest się powołanym zarówno w kontekście życia doczesnego, jak i wiecznego.

⁸ Jan Paweł II o małżeństwie i rodzinie: 1978-1982, red. J. Sobiepan, Warszawa 1983.

⁹ Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*, Paryż 2.06.1980, [w:] *Wiara i kultura*, Rzym–Lublin 1988, s. 58–59. Zob. Jan Paweł II, *Teologia kultury. Wybór tekstów*, [w:] *Poznać człowieka w Chrystusie. Jan Paweł II o godności ludzkiej*, Częstochowa 1983, s. 203.

Przyjęcie w życiu pewnych wartości, ustalenie imponderabiliów musi się wiązać z praktyczną realizacją powziętych celów duchowych. Mimo że obecnie wiele zjawisk nie sprzyja wychowaniu, pielęgnowaniu wartości i opieraniu swojego życia na fundamencie cnót i duchowości chrześcijańskiej, to jednak nie należy tracić nadziei ani się lękać. W historii wiele razy ludzie byli poddawani trudnym próbom. Okresy wojen, antyhumanistycznych ideologii i totalitaryzmów również nie sprzyjały wychowaniu w duchu najgłębszych wartości. Mimo to idee wychowania oraz wartości nie zniknęły, a nawet rozwijały się i przynosiły dobre owoce.

Podstawowa rola rodziny w wychowaniu

W procesie wychowania człowieka do kształtowania kultury i kształtowania siebie poprzez kulturę wielką rolę przypisuje papież rodzinie. Zrozumiałe też, że w zagrożeniu rodziny upatruje zagrożenie dla całej kultury. Ostoją dobrego, przemysłanego wychowania, a także repozytorium wartości powinny być więc tradycyjne społecznie znane instytucje jak małżeństwo, rodzina, a także Kościół czy szkoła, dużą rolę odgrywa tu też kultura, w której się wyrasta. W niniejszym artykule szczególnie podkreślono rolę rodziny, szkoły i kultury w kształtowaniu na podstawie wartości młodego człowieka, na co też zwracał uwagę papież Jan Paweł II.

O rodzinie i małżeństwie, rozumianym jako sakramentalny związek kobiety i mężczyzny, Jan Paweł II wypowiadał się bardzo często, wiedząc, że to tam przede wszystkim kształtuje się dusza człowieka. W *Familiaris consortio* Jan Paweł II nauczał że: „małżeństwo i rodzina stanowią jedną z najcenniejszych dóbr ludzkości”¹⁰, a w encyklice *Centesimus annus* pisał, że dziecko w rodzinie, rozumianej jako wspólnota, „otrzymuje pierwsze i decydujące wyobrażenia związane z prawdą i dobrem, uczy się, co znaczy kochać i być kochanym, a więc konkretnie, co znaczy być osobą”¹¹.

To do doświadczeń wyniesionych ze środowiska rodzinnego, domowego człowiek w życiu dorosłym najczęściej wraca, weryfikując podejmowane decyzje. Niejednokrotnie w sytuacjach kryzysowych środowisko staje się podporą i ostoją bezpieczeństwa psychicznego. Pierwotne więzi emocjonalne z rodziną nadają jej swoiste pierwszeństwo, co wyróżnia ją spośród innych środowisk wychowawczych.

Każda rodzina jest niepowtarzalna, konkretna, poszczególni jej członkowie pełnią w niej określoną funkcję, odznaczają się indywidualnym charakterem i łączą się z innymi członkami rodziny niepowtarzalnymi więzami krwi i miłości – tak też jest z narodem. Człowiek przychodzi na świat w określonej, niepowtarzalnej

¹⁰ Jan Paweł II, *Familiaris consortio. Tekst i komentarze*, Lublin 1987.

¹¹ Jan Paweł II, *Centesimus annus. Tekst i komentarze*, Lublin 1998.

rodzinie, w atmosferze, „środowisku kulturowym” wyznaczony, dziejami i kulturą swego narodu.

W *Liście do rodzin*¹² ojciec św. przypomina, że rodzina jako wspólnota osób, najmniejsza komórka społeczna, jest instytucją podstawową dla życia każdego społeczeństwa. W związku z tym „oczekuje ona” od społeczeństwa uznania swojej tożsamości i zaakceptowania jej społecznej podmiotowości.

Jan Paweł II zwraca także uwagę na to, że chociaż rodzina jest przede wszystkim odpowiedzialna za wychowanie, to jednak na określonym etapie potrzebuje ona pomocy między innymi Kościoła, szkoły czy państwa. Takie zadanie jest z jednej strony obowiązkiem, a z drugiej zaszczytem, dzięki czemu nauczyciel i szkoła w procesie wychowawczym zyskują dodatkową rangę i odpowiedzialność za przyszłe pokolenia, ale także w pewnym sensie ponoszą odpowiedzialność. Warto przy tym podkreślić, że nie chodzi tu o zastępowanie rodziny w wychowaniu, lecz wspomaganie jej przy aktywnym udziale rodziców, matki i ojca, ponieważ nadrzędną rolę w wychowaniu odgrywa przez całe życie rodzina.

W wychowaniu dziecka ogromne znaczenie mają działania podejmowane zarówno wewnątrz rodziny, jak i na zewnątrz. Wpływa to na stosunek młodego człowieka do innych osób, do samego siebie oraz do świata wartości, do systemu norm i wzorów postępowania. Funkcja państwa ma w tej dziedzinie charakter pomocniczy i powinna polegać na zapewnieniu dostępu do oświaty oraz przestrzeganiu i obronie wolności¹³.

Szkoła i nauczyciele a proces wychowania

Bardzo ważnym miejscem, w którym wciąż się wychowuje i gdzie wspomaga się rodzinę w trudzie kształtowania młodego człowieka, powinna być szkoła, bo to od indywidualnej postawy pedagogów zależy, czy ta pomoc się pojawi i jaką przybierze formę. Odwołując się do soborowej deklaracji o wychowaniu *Gravissimum educationis*, papież nauczał, iż:

szkoła mocą swego posłannictwa kształtuje władze umysłowe, rozwija zdolność wydawania prawidłowych sądów, wprowadza w dziedzictwo kultury wytworzonej przez przeszłe pokolenia, kształci zmysł wartości, przygotowuje do życia zawodowego,

¹² Jan Paweł II, *List do rodzin „Gratissimam sane”*, [w:] *Wybór listów Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, t. 1, s. 274.

¹³ Jan Paweł II, *Evangelium Vitae. Tekst i komentarze*, Lublin 1997, s. 53.

sprzyja dyspozycjom do wzajemnego zrozumienia się, stwarzając przyjazne współzycie wśród wychowanków różniących się charakterem czy pochodzeniem¹⁴.

Szkoła w procesie wychowania współuczestniczy i pomaga dziecku odnaleźć się w nowym środowisku. Ogromna jest tutaj rola nauczyciela, która polega na stymulowaniu uczniów do ustalania i realizowania celów. Nauczyciel może i powinien być konsultantem w realizowaniu wytyczonych celów jako osoba, która ma więcej doświadczeń i jest przekazicielem wartości:

Zadanie szkoły, która ma kształcić i wychowywać, nie ogranicza się – w podejmowaniu tego zadania do spoglądania tylko na wyimaginowaną przyszłość, ale trzeba też tworzyć, mieć przed oczyma cała tradycje narodu, społeczeństwa, państwa¹⁵.

Zadaniem szkoły i nauczycieli jest wprowadzanie młodego człowieka w uniwersalny, zgodny z tradycją, kulturą i aprobowany przez społeczeństwo system wartości. Równie ważne jest uświadamianie sensu odpowiedzialności i uczenie radzenia sobie w trudnych chwilach. Skuteczne wychowanie oparte na podstawie wartości zależy nie tylko od właściwego doboru metod, celów czy programu, ale od dobrego przykładu, właściwych wzorców osobowych i klimatu wychowawczego szkoły, współdziałającej ze środowiskiem ucznia, dlatego ojciec św. wprost zwraca się do pedagogów tymi słowami:

Proszę was, wychowawcy, którzy jesteście powołani, aby wpajać młodemu pokoleniu autentyczne wartości życia. Uczcie dzieci i młodzież tolerancji, zrozumienia i szacunku dla każdego człowieka. Wychowujcie młode pokolenia w klimacie prawdziwego pokoju. To jest ich prawem. To jest waszym obowiązkiem. Wy, młodzi, którzy nosicie w sercach wielkie aspiracje, uczcie się żyć w zgodzie i wzajemnym poszanowaniu, solidarnie pomagając jedni drugim. Podtrzymujcie w waszych sercach dążenie do dobra i pragnienie pokoju¹⁶.

Wychowanie i kultura

Ważnym obszarem życia społecznego człowieka jest kultura. Ma ona wymiar indywidualny i społeczny, spełnia też funkcję wychowawczą. Nie ma kultur poza społeczeństwem, podobnie jak nie ma społeczności bez kultury. Kultura społeczna jawi się jako źródło i podstawa kultury osobistej poszczególnych ludzi, zwłaszcza

¹⁴ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Lublin 2011, s. 682.

¹⁵ Por. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny*, Kraków 2012, s. 683.

¹⁶ Jan Paweł II w Polsce w 1979–1983, Warszawa 1986.

w procesie ich kształcenia i wychowania¹⁷. Kultura jest centralnym zagadnieniem wszystkich nauk humanistycznych, jest trwale łączona z życiem każdej społeczności.

Problematyka kultury zawsze interesowała Jana Pawła II, stanowiła ona istotny element nauczania Papieża, który nie promował nowego stylu kultury, ale wskazywał raczej na znaczenie kultury w życiu człowieka, odwołując się do doświadczenia własnej ojczyzny, która przetrwała właśnie dzięki kulturze. Jego niewątpliwą zasługą jest natomiast zwrócenie uwagi na trwającą do dziś konfrontację między kulturą życia a kulturą śmierci. Chociaż nie stworzył on osobnego traktatu dotyczącego kultury, to jednak ogromną część swojego nauczania poświęcił temu zagadnieniu, konstruując personalistyczną koncepcję kultury¹⁸.

Pierwszym i zasadniczym zadaniem kultury w ogóle i każdej zarazem kultury jest wychowanie¹⁹, w wychowaniu bowiem chodzi właśnie o to, „ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem o to, ażeby bardziej «był», a nie tylko więcej «miał»”¹⁹.

Dla Jana Pawła II kultura jest podstawowym pojęciem, z jakim spotyka się każdy człowiek. Bez kultury nie byłoby człowieka, czego przykładem jest kultura antyczna, chrześcijańska, europejska.

„Człowiek to ten, który tworzy kulturę, który potrzebuje kultury, który dzięki niej sam się tworzy”²⁰ – pisał biskup Karol Wojtyła w jednym z pierwszych tekstów poświęconych problematyce kultury. Cytat powyższy dobrze charakteryzuje sposób, w jaki Karol Wojtyła, Jan Paweł II, traktuje zagadnienie kultury. Zazwyczaj nie zaczyna on od definicji samej kultury – zawsze uwikłanej w jakiś szerszy i zwykle sporny kontekst filozoficzno-światopoglądowy – ale skupia uwagę na człowieku jako podmiocie i twórcy kultury, który zarazem poprzez kulturę kształtuje samego siebie.

„Znaczenie istotne kultury polega na tym – wyjaśnia papież – że jest ona właściwym kształtem życia człowieka jako takiego. Człowiek żyje prawdziwie ludzkim życiem dzięki kulturze. Jego życie jest kulturą również i w tym znaczeniu, że poprzez nią człowiek odznacza się i odróżnia od całej reszty istnień wchodzących

¹⁷ Zob. S. Kowalczyk, *Filozofia kultury. Próba personalistycznego ujęcia problematyki*, Lublin 1996; F.W. Bednarski, *Teologia kultury*, Kraków 2000.

¹⁸ Zob. S. Ferfogli, *Jana Pawła II filozofia kultury i wychowania*, Kraków 2007; J. K. Czuba, *Idea Europy kultur w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa 2003, red. F. Flader, W. Kawecki, *Jan Paweł II – człowiek kultury*, Kraków 2008.

¹⁹ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO)*, 2 czerwca 1980 r., <https://teologiapolityczna.pl/jan-pawel-ii-przemowienie-wygloszone-2-czerwca-1980-roku-w-unesco> (dostęp: 18.9.2021).

²⁰ K. Wojtyła, *Chrześcijanin a kultura*, „Znak” r. XVI (1964) nr 10 (124), s. 1154. Na temat Jana Pawła II koncepcji kultury por. też: S. Kowalczyk, *Koncepcja kultury Jana Pawła II*, „Zeszyty Naukowe KUL” 39 (1996), nr 1–2, s. 3–17.

w skład widzialnego świata”²¹. To określenie kultury odnosi się nie tylko do chrześcijańskiej wizji człowieka, „mają one sens ogólnoludzki, w którym spotykają się z sobą różne tradycje stanowiące duchowe dziedzictwo ludzkości i różne epoki jej kultury”²². Poprzez wielość różnorodnych uwarunkowań historyczno-kulturowych, w których i poprzez które kształtuje się osobowość człowieka, leży to, co wszystkim ludziom jest wspólne: to właśnie, iż zdolny jest on do myślenia i tworzenia – *arte et ratione vivit*. Poprzez kulturę wyraża się więc sam człowiek i to stanowi podstawowy jej sens i cel. Skutkiem działalności człowieka jest przemiana świata go otaczającego, można więc powiedzieć, że do świata kultury przynależy wszystko, czego dokonał, czym „odcisnął” swą obecność w naturalnym otoczeniu, przystosowując je do swych celów.

Jan Paweł II kulturę rozumie jako dynamiczny aspekt wychowania. Mówi o kulturze miłości, kulturze zachowania, kulturze pracy, kulturze popędu, kulturze pokoju, kulturze naukowej, kulturze solidarności itd.²³ Formowanie ducha i prawego sumienia, które są kluczowymi przejawami ludzkiej kultury, są najważniejszymi zadaniami wychowania. W przemówieniu do intelektualistów w Coimbrze, 15 maja 1982 roku zauważył, że:

Kultura w swej najgłębszej rzeczywistości nie jest niczym innym, jak szczególnym sposobem, w jaki społeczeństwo rozwija swoje relacje z naturą, stosunki międzyludzkie i stosunek do Boga, żeby osiągnąć prawdziwie ludzki poziom życia; kultura jest „stylem życia współczesnego”, charakteryzującym i określającym społeczeństwo²⁴.

Realizacja społecznej natury kultury dokonuje się głównie w dwóch społecznościach: w rodzinie i w narodzie. Rodzina odgrywa najważniejszą rolę w procesie przekazu kultury. Przekaz ten dokonuje się w toku wychowania. Jan Paweł II naucza, że kultura kształtuje świadomość narodu. Dzięki niej staje się on wspólnotą kulturową. Kultura kształtuje też tożsamość ojczyzny. Kultura ojczysta, dziedzictwo, tworzona jest przez rodziny i naród i to dzięki niej może przetrwać naród w trudnych czasach:

Naród, któremu odbierano jego polityczną niepodległość w sposób brutalny, gwałtowny, pozostał sobą przez swoją kulturę. I to dziedzictwo każdy z nas, a ja w sposób

²¹ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO)*, 2 czerwca 1980 r., dz. cyt., p. 6.

²² Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w siedzibie Organizacji...*, dz. cyt.

²³ Zob. A. Rynio, *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Lublin 2004.

²⁴ Jan Paweł II, *Kultura służy wyniesieniu człowieka i rozwojowi współpracy między narodami. Przemówienie do intelektualistów. Coimbra, 15 maja 1982*, [w:] Jan Paweł II, *Wiara i kultura. Dokumenty, przemówienia i homilie*, Lublin 1988, s. 138.

szczególny, nosimy w sobie. To nam przekazują nasze matki i nasi ojcowie, to nam przekazuje nasza szkoła²⁵.

Respektując integralność człowieka, kultura powinna uwzględniać wymiar religijny. I choć religia nie jest wytworem kultury, to jednak kultura i religia wzajemnie się kształtują. Kultura jest właściwym sposobem „istnienia” i „bytowania człowieka, gdyż człowiek żyje prawdziwie ludzkim życiem dzięki kulturze”²⁶. Zarówno człowiek, jak i naród jest sobą przez kulturę. Człowiek jest członkiem swojego narodu przez uczestnictwo w dziedzictwie jego kultury. To dziedzictwo zaczyna się w rodzinie i potem cały proces wychowawczy wspiera oraz kontynuuje szkoła, a także Kościół. Rodzina wychowuje, zaś zadaniem szkoły jest kształcenie i wychowanie; obie te instytucje mają za zadanie przygotowanie jednostki do samowychowania, do funkcjonowania w społeczeństwie i dla społeczeństwa, do odpowiedzialnego podejmowania zadań i obowiązków, które życie stawia przed człowiekiem..

Papież z całą mocą, podkreśla natomiast wychowawczą rolę kultury, choć realizowaną nie nachalnie, raczej mocą samej prawdy i upatruje w niej podstawowy sens kultury. Chodzi przy tym nade wszystko o **kulturę moralną i wychowanie moralne**²⁷, którego jednak nie należy redukować do dziedziny obyczajów – ważnych skądinąd, ale nie wyrażających człowieka najgłębiej. Z dojrzwaniem do kultury poprzez rodzinę łączy się też trudny wymóg szacunku dla ludzkiego ciała, a to znaczy w istocie: respektu dla całego, integralnego człowieka.

Młodzież

Podmiotem w procesie wychowania są dzieci i młodzież. Od nich w znacznej mierze zależy przyszłość całych społeczeństw. W świecie wielorakiego postępu i rozwoju, ale też dominującego materializmu, młodzież szuka oparcia²⁸. Potrzeba dużo wysiłku, dobrej woli, wszechstronnej życzliwości dla wszystkich ludzi.

Tworząc przyszłość, trzeba mieć przed oczyma całą tradycję narodu, społeczeństwa, państwa. Cały czas toczy się dyskusja, jak ma wyglądać Polska, jak ma wyglądać polska szkoła, która – jak zostało to podkreślone w artykule – powinna w sposób harmonijny kontynuować pracę rodziny i rodziców. Uznanie

²⁵ Jan Paweł II, *Przemówienie do katechetów, nauczycieli i uczniów*, Włocławek, 6 czerwca 1991, [w:] *Ducha nie gości: Jan Paweł II w Polsce 1-9 czerwca 1991*, Paryż 1991.

²⁶ M. Sztaba, *Troska bł. Jana Pawła II o etyczno-moralne podstawy życia społecznego*, Kraków 2012, s. 119–120.

²⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO)*, dz. cyt., s.12.

²⁸ Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny...*, dz. cyt., s. 684.

i podziękowanie należy się tym wszystkim wychowawcom i nauczycielom, którzy w trudnych, a czasem bardzo trudnych, warunkach, swoim słowem i postępowaniem, dzięki mądrości i roztropności pomagają zachować i przekazać młodzieży autentyczne wartości.

Młodość jest czasem bardzo intensywnego odkrywania swojego „ja”. Osobowe „ja” otwiera się w stronę życia „z drugimi” i „dla drugich”. Papież zwraca uwagę, że na piękno, które niesie z sobą młodość i na potencjał, który drzemie w tym okresie:

Młody człowiek jest wrażliwy na prawdę, sprawiedliwość, piękno, na inne wartości duchowe. Młody człowiek pragnie odnaleźć siebie samego, dlatego szuka, czasem burzliwie szuka, prawdziwych wartości i ceni tych ludzi, którzy ich nauczają i według nich żyją²⁹.

Oczywiście wielu młodym ludziom towarzyszy niewłaściwe doświadczenie wolności. Rodzą się wśród młodzieży napięcia i obawy, wprowadzające zamęt w życie poszczególnych osób i wspólnot. Przeżycia emocjonalne wielu młodych nie prowadzą do harmonijnego i radosnego rozwoju ich osobowości, otwartej na drugiego człowieka, lecz powodują poważne zakłócenia natury psychologicznej i etycznej, które niewątpliwie zaciążą nad ich przyszłością; dlatego ważne jest, żeby otoczenie, w którym rozwija się młodzież, pozwalało na rozwój pozytywnej wolności i wspierało życie w zgodzie z wartościami:

W trosce o przyszłość społeczeństwa i rozwój zdrowej demokracji trzeba pilnie odkryć na nowo istnienie wartości ludzkich i moralnych, należących do samej istoty i natury człowieka, wynikających z prawdy o człowieku oraz wyrażających i chroniących godność osoby: wartości zatem, których żadna jednostka, żadna większość ani żadne państwo nie mogą tworzyć, zmieniać ani niszczyć, ale które winny uznać, szanować i umacniać³⁰.

Przygotowanie młodzieży do ról społecznych jest ukierunkowane na przyszłość. Przekazywanie kultury w procesie wychowania jest zależne przede wszystkim od tradycji panujących w społeczeństwie. To od niej zależy, w jakim stopniu rozwiną się w wychowanku pozytywne umiejętności takie jak twórczość, aktywność czy samodzielność. Cechy te, nabyte w trakcie społecznego wychowania jednostki, pozwalają na trwałą budowę społeczeństwa opartego na silnych podstawach aksjologicznych, dlatego papież zwraca uwagę, że ta tradycja musi w sobie zawierać

²⁹ Jan Paweł II, *Przemówienie do katechetów, nauczycieli...*, dz. cyt.

³⁰ Jan Paweł II, *Evangelium Vitae...* dz. cyt., s. 71.

poszanowanie ludzkiej godności i być otwarta na dialog z młodymi, poszukującymi ludźmi:

Nie do pogodzenia z prawdą chrześcijańską jest postawa fanatyzmu czy fundamentalizmu tych ludzi, którzy w imię ideologii uważającej się za naukową lub religijną czują się uprawnieni do narzucania innym własnej koncepcji prawdy i dobra. Metodą Kościoła jest poszanowanie wolności przy niezmiennym uznawaniu transcendentnej godności osoby ludzkiej³¹.

Dialog to otwarcie na drugą osobę przez uczestnictwo, które jest wewnętrzną i dynamiczną właściwością osoby. Autentyczne uczestnictwo tworzy wspólnotę, która nie jest matematyczną wielością podmiotów, ale wielością i różnorodnością relacji. Zarówno więc w rodzinie czy szkole ważne jest kształtowanie właściwych postaw i wartości na podstawie rozmowy. Młodzież, która czuje, że narzuca się jej bez wyjaśnienia pewne wartości i pewien model wychowania może reagować buntem. Bardzo ważna jest więc spokojna, rzeczowa rozmowa, żeby młodzi mogli zrozumieć, dlaczego pewne wartości dobrze jest przyjąć. Naturalną potrzebę młodzieńczej kontestacji, często jednak połączonej z chęcią zmiany świata na lepsze, warto wykorzystać do trudnych rozmów, żeby przyjęcie pewnych wartości nie polegało na bezmyślnym, a przez to opartym na słabym gruncie, przyznaniu wychowawcom racji, lecz żeby wynikało z dogłębnego „przegadania” pewnych spraw, ich zrozumienia. Tak przyjęte wartości na stałe zagoszczą w sercach młodych ludzi, staną się dla nich czymś naturalnym.

Podsumowanie

U progu lat 20. XXI wieku w gwałtownie zmieniającym się świecie, w sposób szczególnie poprzez zaistniały COVID-19, który niesie z sobą wiele zagrożeń dla młodych ludzi, pedagogika ma przed sobą wiele wyzwań. Wciąż dużo zależy od wychowawców i nauczycieli, jakimi ludźmi będą ich wychowankowie, uczniowie. W dobie natłoku informacji, zdalnego nauczania, ograniczenia osobistych kontaktów z nauczycielem, trudno nie tylko dzieciom, ale i dorosłym nie pogubić się w tym, co jest prawdziwe, co jest manipulacją, co jest naprawdę wartościowe, a co wartościowe tylko udaje.

W czasach rewolucji internetowej, gdzie o sile przekazu nie decyduje jego wartość, lecz „klikalność”, sensacyjność, to, co się sprzedaje, to, co jest modne, trudno odnaleźć autorytety i odróżnić głęboki przekaz od przekazu, który tylko głęboki

³¹ Jan Paweł II, *Przemówienie do katechetów, nauczycieli...*, dz. cyt.

udaje. W kontekście fermentu charakterystycznego dla nowych mediów cały czas warto przypominać, że depozytariuszem trwałych form, wartości, tradycji, tego, co jest budowane od wieków, są w szczególności rodzina i szkoła. Pisał o tym wielokrotnie papież Jan Paweł II, mając świadomość, że rodzice i wychowawcy nie mogą pozostać osamotnieni w procesie wychowawczym, a rodzina została postawiona w nowej sytuacji zarówno w pracy zawodowej, jak i nauki (zdalnej). W pewnym momencie, jeśli rodzice pozostaną bez wsparcia, może się okazać, że sami zagubią się w chaosie współczesności, gdzie dobre wzory i wartości nie tylko nie są promowane, ale często wyśmiewane i zastępowane hasłami o wartościach

W związku z tym papież Jan Paweł II wielokrotnie poruszał temat wychowania, wartości, wychowania na wartościach i roli w tym procesie rodziny oraz szkoły. Dzięki temu pozostawił po sobie dziedzictwo, do którego zawsze można sięgać, chcąc oprzeć się na solidnych fundamentach i rozwiązaniach, które zawsze przynosiły dobre owoce. Nauczanie ojca św. jest wciąż aktualne i może stanowić punkt wyjścia dla każdego, zarówno rodzica, jak i nauczyciela, którego wolą jest oparcie wychowania na klasycznych, podstawowych wartościach takich jak dobro, piękno i prawda.

Wszyscy razem musimy budować nową kulturę życia: nową, to znaczy zdolną podejmować i rozwiązywać istniejące dziś, a dawniej nieznanne problemy związane z ludzkim życiem. (...) Nagląca potrzeba tej odnowy kultury wynika z sytuacji dziejowej, w jakiej obecnie żyjemy, ale przede wszystkim zakorzeniona jest w samej misji ewangelizacyjnej, powierzonej Kościołowi³².

Kultura z istoty swej buduje na pewnej wrażliwości i ją kształtuje. Im większy jest zakres wartości uznanych za cenne w oczywisty sposób i jako takie niewymagające osobnego wyjaśnienia i usprawiedliwienia, tym mocniejsza jest podstawa, na której kształtować się może prawdziwa kultura; prawdziwa, czyli taka, która odpowiada temu, kim naprawdę jest człowiek³³. W paryskiej siedzibie UNESCO na zakończenie swego wystąpienia Jan Paweł II powiedział: „Przyszłość człowieka zależy od kultury!”³⁴. Istotnym obszarem nauczania papieża Jana Pawła II jest kultura, pozostająca zawsze podstawą funkcjonowania w życiu społeczeństwa i narodu.

³² Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, p. 95.

³³ A. Szostek, *Człowiek i kultura w ujęciu Jana Pawła II*, „Łódzkie Studia Teologiczne” (1997), s. 6. Wykład wygłoszony 13 czerwca 1997 r. w Teatrze Wielkim w Łodzi na uroczystym spotkaniu dla upamiętnienia 10. rocznicy wizyty Ojca Świętego w Łodzi.

³⁴ Jan Paweł II, *Przemówienie w UNESCO...*, dz. cyt., p. 23.

Abstract

The basic values of social life in the mind of St. John Paul II.

Pedagogical implications

Pope John Paul II repeatedly referred to the family, education and culture. He touched upon the topic of values in education and upbringing based on values, pointing to the roles of the family, teachers and schools in these processes. He left behind a legacy that can always be reached by those wanting solid foundations and solutions that have always brought good fruit. The teaching of the Holy Father is still relevant and can be the starting point for everyone – both parents and teachers – who prefer to base their education on classical basic values such as good, beauty and truth. The foundation of the dignity of the human person is his rationality: the ability to seek and learn the truth and then the ability to be guided by it. “A man who expresses himself and objectivise in culture and through culture is one, whole and indivisible”

Keywords: pope John Paul II, education, culture, values, upbringing